

UC Berkeley

UC Berkeley Previously Published Works

Title

Ὁ οἶκος τοῦ τριηράρχου Ἀρχεδήμου καὶ ὁ δῆμος τῶν Αὐριδῶν: παρατηρήσεις σὲ ἓνα νέο ἀττικὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο

Permalink

<https://escholarship.org/uc/item/004198xb>

Author

Papazarkadas, Nikolaos

Publication Date

2022-12-21

Peer reviewed

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ

Ὁ οἶκος τοῦ τριηράρχου Ἀρχεδήμου καὶ ὁ δῆμος τῶν Αὐριδῶν: παρατηρήσεις σὲ ἓνα νέο ἀττικὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο

Τὸ 2009 μεταξὺ ἄλλων ἀρχαιοτήτων ἐντοπίστηκε στὴ λεωφόρο Σχιστοῦ, περίπου 1 χλμ. ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο νεκροταφεῖο, σὲ περιοχὴ τοῦ δήμου Περάματος, ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη. Τὸ μνημεῖο δημοσίευσε ἡ ἀρχαιολόγος τῆς τότε ΚΣΤ¹ Ἐφορείας Προϊστορικών καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Πετριτάκη.¹ Ἡ ἐπιγραφή ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψή μου κατὰ τὴν ἀποδελτίωση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας μου γιὰ τὸ *Supplementum Epigraphicum Graecum* (SEG). Παρὰ τὴ σημασία τῆς ἡ ἐπιγραφή φαίνεται νὰ ἔχει διαφύγει τὴν προσοχὴ τῶν σύγχρονων μελετητῶν. Στὸ ἀνὰ χεῖρας σημείωμα παρέχω μερικὲς προσωπογραφικὲς καὶ τοπογραφικὲς παρατηρήσεις. Πρὸς διευκόλυνση τῶν ἀναγνωστῶν ἀντιγράψω ἐπακριβῶς τὴν ἀναφορὰ τῆς πρώτης ἐκδότριας:

«Δύο συναρμολογούμενα τμήματα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης του 5ου αι. π.Χ. (αριθμ. Μουσείου Πειραιᾶ 9333α-β). Το σωζόμενο συνολικὸ ὕψος τῆς στήλης εἶναι 3,56, τὸ πλάτος 0,55 καὶ τὸ πάχος 0,20μ. Σῶζεται ἓνα σπάραγμα τοῦ ἀνθεμίου ἀπὸ τὴν ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψή τῆς, καθὼς καὶ ὁ ὀρθογώνιος κανὼν. Ἡ στήλη, φθαρμένη καὶ με πολλὰς ἀποκρούσεις, στὸ ἀνω μέρος στὴν πρόσθια ὄψη, κάτω ἀπὸ τὰ ἴχνη δύο ἀποκρουσθέντων ροδάκων, φέρει τὴν ἐξάστιχη ἐπιγραφή:

[Ἀρχ]έδημος
Ἀρχίππου
[.]υρίδης
[᾽Α]ρχίππος
5 [Ἀ]ρχεδήμου
[.]υρίδης.»

Δυστυχῶς ἡ δημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς δὲν συνοδεύεται ἀπὸ φωτογραφία. Ὡς ἐκ τούτου στὴν ἀνάλυσή μου στηρίζομαι στὰ ὅσα περιέχει τὸ λιτὸ σημείωμα τῆς ἐκδότριας. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς στήλης στὸ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον*, γίνεται σαφὲς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ

Γιὰ τὴν βοήθειά τους εὐχαριστῶ τὸν Sylvian Fachard, τὴν Μύρινα Καλαϊτζή καὶ κυρίως τὸν Ἄγγελο Ματθαίου, ὁ ὁποῖος διάβασε προσεκτικῶς τὸ ἄρθρο στὴν τελικὴ του μορφή. Εὐχαριστίες ὀφείλω καὶ στὴν Ἑλένα Ζαββοῦ καὶ τοὺς ἄλλους φίλους ἐκδότες τοῦ *Γραμματείου*, γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἁρθροῦ μου καὶ γιὰ τὶς παρατηρήσεις τους.

1. Μ. Πετριτάκη, «Πέραμα», *Ἀρχ. Δελτ.* 64 (2009) Χρονικὰ Β'1 [2014], 261.

τύπο στήλης με άνθεμωτή επίστεψη και ανάγλυφους ρόδακες.² Ο τύπος πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα³ και υπήρξε ιδιαίτερος δημοφιλής καθόλον τον 4ο π.Χ. αιώνα, μέχρι τη νομοθετική μεταρρύθμιση του Δημητρίου Φαληρέως που έθεσε τέρμα στα μεγάλα επιτύμβια μνημεία. Το ύψος της στήλης, όπως αυτό δίδεται από την εκδότρια, είναι έντυπωσιακό, άνω των τριάμισι μέτρων. Πρόκειται προφανέστατα για μεγαλειώδες μνημείο, που υποδηλώνει πλούσια οικογένεια.⁴

Από επιγραφικής απόψεως παρατηρούμε ότι, σύμφωνα τουλάχιστον με τη μεταγραφή της εκδότριας, η επιγραφή είχε χαραχθεί στο ιωνικό αλφάβητο, το οποίο επίσημως εισήχθη στην Αθήνα το 403/2 π.Χ., αν και, ειδικώς στις επιτύμβιες επιγραφές, χρησιμοποιήθηκε κάπως νωρίτερα. Το κυριότερον, οι δύο καταλήξεις γενικής (στ. 2 και 5) δηλώνονται με το γράμμα ΟΥ, στοιχείο που γενικώς θεωρείται ένδειξη σχετικώς προχωρημένης χρονολόγησης εντός του 4ου π.Χ. αιώνα.⁵ Οι επιγραφικές και μορφολογικές ενδείξεις κάνουν επομένως πιθανότερη τη χρονολόγηση του μνημείου στον 4ο και όχι στον 5ο π.Χ. αιώνα, που πρότεινε η εκδότρια. Με τις χρονολογικές αυτές ενδείξεις ταιριάζουν και τα στοιχεία που παρέχει η κάτωθι προσωπογραφική ανάλυση.

Στον στ. 1 το όνομα του νεκρού θα μπορούσε θεωρητικώς να συμπληρωθεί και ως [Χαιρ]έδημος, [Μεν]έδημος, [Σθεν]έδημος, εκ των οποίων μόνο το πρώτο όνομα μαρτυρείται στην Αττική.⁶ Είναι πάντως πλέον ή βέβαιον ότι η εκδότρια αποκατέστησε, εϋλόγως, το όνομα [Αρχ]έδημος βάσει του πατρωνύμου του δεύτερου νεκρού (στ. 5).

Ασυμπλήρωτοι άφέθησαν μόνον οι στ. 3 και 6, που κατά τα είωθότα στις άττικές επιτύμβιες επιγραφές, θα δήλωναν το έθνικό ή το δημοτικό των νεκρών. Άπλη ματιά στις βασιικές προσωπογραφικές βάσεις δεδομένων Αθηναίων καταδεικνύει ότι στους στίχους 3 και 6 πρέπει να αναγνωριστεί το δημοτικό [Α]ύριδης. Ή επιγραφή, επομένως, πρέπει να συμπληρωθεί ως εξής:

[Αρχ]έδημος

Αρχίππου

[Α]ύριδης.

[Α]ρχίππος

5 [Α]ρχεδήμου

[Α]ύριδης.

2. Πρόκειται για τον αποκαλούμενο στη γερμανική βιβλιογραφία τύπο της «Palmettenstele mit zwei Rosetten»: βλ. F. Hildebrandt, *Die attischen Namenstelen. Untersuchungen zu Stelen des 5. Und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin 2006, 238-307.

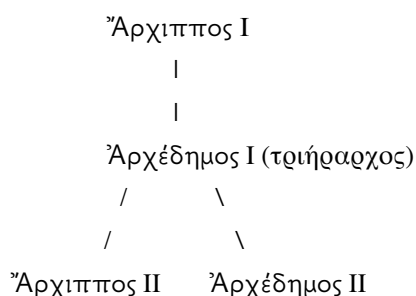
3. Βλ. F. Hildebrandt, *ό.π.* (σημ. 2), 136, 296, no. 145 (περίπου 410-400 π.Χ.): 243-244, no. 58 (περίπου 400 π.Χ.): 282, no. 125 (περίπου 400 π.Χ.).

4. Χάριν συγκρίσεως, η του αυτού τύπου στήλη του Λυσίου Λυσανίου Θοορικού, αδελφού του γνωστού ιππέως Δεξιλέω, έχει ύψος 2,41 μ.: βλ. F. Hildebrandt, *ό.π.* (σημ. 2), 243-244, no. 58. Συγκρίσιμου μεγέθους είναι μόνον η στήλη του Αθηνόδωρου από τον Ψαμούντα, που έχει ύψος 3,39 μ.: πρβλ. Β. Πετράκος, *Ο δήμος του Ψαμούντος* II, Αθήνα 1999, αρ. 211 και F. Hildebrandt, *ό.π.* (σημ. 2), 261-262, no. 90.

5. Βλ. L. Threaght, *The Grammar of Attic Inscriptions. I: Phonology*, Berlin and New York 1980, 238-256, ο οποίος ωστόσο παρέχει και κάποια σπάνια παραδείγματα του γραφήματος που χρονολογούνται τον 5ο αιώνα π.Χ. Ή ορθογραφία επομένως της νέας επιγραφής αποτελεί χρονολογική ένδειξη και όχι απόδειξη.

6. Πρβλ. S. G. Byrne, *Athenian Onomasticon*, s.v. Χαιρέδημος. Τα ονόματα Μενέδημος και Σθενέδημος μαρτυρούνται στη Βοιωτία, αλλά όχι στην Αττική.

Ἀρχεδήμους ἀπὸ τὸ μικρὸ δῆμο τῶν Αὐριδῶν γνωρίζαμε ἤδη δύο. Ὁ πρῶτος, ἀγνώστου πατρωνύμου, εἶχε ἀναλάβει τριηραρχία τὸ 377/6 π.Χ.⁷ Ὁ δεύτερος εἰκάζεται πὺς ἦταν υἱὸς τοῦ πρώτου· μαρτυρεῖται ὡς ἐγγυητὴς σὲ μίσθωση ἱερᾶς περιουσίας τὸ 343/2 π.Χ.⁸ Εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ ὑπὸ ἐξέταση μνημεῖο ἀνήκε στὴ συγκεκριμένη πλούσια οἰκογένεια,⁹ κάτι ποὺ ἀρμόζει καὶ μὲ τὶς ἐξαιρετικὰ μεγάλες διαστάσεις του. Εἶναι μάλιστα θελκτικὸ νὰ ταυτίσουμε τὸν νεκρὸ τῶν στ. 1-3 μὲ τὸν τριηράρχο Ἀρχέδημον. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ ἐπιγραφή ἔπεται χρονολογικῶς τοῦ ἔτους τῆς μαρτυρημένης τριηραρχίας τοῦ Ἀρχεδήμου, ἥτοι τοῦ 377/6 π.Χ. Συγκεφαλαιωτικῶς προτείνω τὸ κάτωθι στέμμα γιὰ τὸν μικρὸ, ἀλλὰ οἰκονομικῶς εὖρωστο, αὐτὸν οἶκον:

Ὁ μικρὸς δῆμος τῶν Αὐριδῶν παραμένει ἕως σήμερα ἀταύτιστος.¹⁰ Ἐφόσον ὁ Ἀρχέδημος καὶ ὁ Ἀρχιππος εἶχαν ταφεῖ στὶς πατρογονικὰς τοὺς ἐστίες, στὴν ἐπικράτεια δηλαδὴ τῶν Αὐριδῶν, τὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τοὺς θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει πολὺτιμη ἔνδειξη γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ δήμου. Δυστυχῶς, ἡ σημασία τοῦ νέου μνημείου ὡς πηγῆς τοπογραφικῶν πληροφοριῶν αἱρεται σὲ μεγάλο βαθμὸ λόγω τῆς ἀσάφειας σχετικὰ μὲ τὶς συνθήκες εὐρέσεώς του. Κατὰ τὴν ἐκδότρια βρέθηκε σὲ χώρῳ ἀπόθεσης ὑλικῶν.¹¹ Ὡς ἐκ τούτου, τὸ θεωρῶ πιθανόν, ἀλλὰ, τὸ τονίζω, καθόλου βέβαιο, ὅτι ὁ λίθος εἶχε στηθεῖ κοντὰ στὸ σημεῖο περισυλλογῆς του ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους τῆς ἀρμόδιας Ἐφορείας.

7. IG II² 1604, στ. 28· βλ. Traill, PAA s.v. Ἀρχέδημος (no. 209060).

8. Agora XIX L6, στ. 10· βλ. Traill, PAA s.v. Ἀρχέδημος (no. 209065) καὶ N. Papazarkadas, *Sacred and Public Land in Ancient Athens* (Oxford Classical Monographs), Oxford 2011, passim καὶ ἰδ. 303, no. 14, ὅπου προσκομίζονται ἱκανὰ στοιχεῖα ὅτι οἱ ἐμπλεκόμενοι σὲ μισθώσεις γαιῶν ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ κράτους, τῶν ἐγγυητῶν συμπεριλαμβανομένων, ἀνήκαν κατὰ τεκμήριο σὲ ὑψηλὰ στρώματα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας.

9. Γιὰ τὴν οἰκογένεια βλ. J. K. Davies, *Athenian Propertied Families, 600-300 B.C.*, Oxford 1971, 69, no. 2321.

10. Ἀκολουθῶ τὴ γνώμη τοῦ κορυφαίου μελετητῆ τῶν ἀττικῶν δήμων καὶ φυλῶν J. S. Traill, *Demos and Trittyes. Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica*, Toronto 1986, 138. Ὁ G. Alföldy, *Der attische Synoikismos und die Entstehung des athenischen Adels*, *Revue belge de philologie et d'histoire* 47 (1969) 36, no. 51, πρότεινε τὴν τοποθέτηση τοῦ δήμου στὰ ΒΔ τῆς Ἐλευσίνας, στὶς παρυφῆς τοῦ Ἐλευσινίου Πεδίου, χωρὶς ὥστόσο νὰ προσκομίσει κάποιο ἀπὸ στοιχεῖο. Ὁ S. D. Lambert, *Two Notes on Attic "Leges Sacrae"*, *ZPE* 130 (2000) 74, σημ. 26, ἔχει προτείνει διστακτικῶς τὴν τοποθέτηση τῶν Αὐριδῶν στὴν περιοχὴ τῶν Ἐλευθερῶν. Ὁ φίλος Sylvian Fachard, ποὺ χάρι στο ἐν ἐξελίξει ἐπιστημονικὸ του πρόγραμμα στὸ Μάζι ἔχει ἄρτια γνώση τῆς περιοχῆς τῶν Ἐλευθερῶν, μὲ πληροφορεῖ (per epistulam) ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Lambert μάλλον καταρρίπτεται ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα. Στὴν τελικὴ δημοσίευση τῆς ἔρευνάς του ὁ Fachard θὰ προτείνει μὲ μεγάλη ἐπιφύλαξη ὅτι ὁ δῆμος τῶν Αὐριδῶν θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ρεματιὰ τῆς Λούτσας στοὺς πρόποδες τοῦ Τρικέρατου στὴ δυτικὴ Ἀττικὴ. Τὸν εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὶς σχετικὰς πληροφορίες.

11. Κατὰ τὴν Μ. Πετριτάκη, ὁ.π. (σημ. 1), ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε «σε ἔκταση τοῦ KETE, ἐνοικιασθεῖσα ἀπὸ εργολάβο γιὰ προσωρινὴ ἀπόθεση τῶν προϊόντων τῶν διενεργούμενων ἀπὸ αὐτὸν ἐκσκαφῶν».

Ἄς σημειωθεί ὅτι ἡ περιοχή πέριξ τοῦ νεκροταφείου Σχιστοῦ δὲν ἔχει ταυτιστεῖ ἕως σήμερα μὲ κάποιον δήμο. Στὰ βορειοανατολικά, στὶς νότιες παρυφῆς τοῦ ὄρους Αἰγάλεω, τοποθετεῖται ὁ δήμος τοῦ Κορυδαλλοῦ (στὴν περιοχή τοῦ ὁμώνυμου σύγχρονου δήμου), ἐνῶ ἀνατολικά-νοτιοανατολικά, στὸ σημερινὸ Κερατσίνι, βρισκόταν ὁ δήμος τῶν Θυμαϊταδῶν. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ δήμοι ἀνήκαν στὴν Ἱπποθωντίδα φυλὴ, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ Αὐρίδαι. Ἡ προτεινόμενη τοποθέτηση τοῦ δήμου τῶν Αὐριδῶν στὴν περιοχή τοῦ Σχιστοῦ δημιουργεῖ μάλιστα μία γεωγραφικῶς συμπαγὴ περιοχή δήμων τῆς Ἱπποθωντίδος ποὺ θὰ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ σὲ βορειοδυτικὴ κατεύθυνση ἕως τὴν Ἐλευσίνα. Τέλος τὸ ὄνομα τοῦ δήμου προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ *αὔρα*, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα δηλώνει κυρίως αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε καὶ θαλασσινὸ ἀεράκι.¹² Εἶναι καὶ τοῦτο ταπεινὴ ἔνδειξη ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεως τῶν Αὐριδῶν στὴν παραλιακὴ περιοχή τοῦ Περάματος, στὰ ἀνατολικά τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμίνας. Ἐπαναλαμβάνω, ὅτι λόγω τῆς ἔλλειψης ἱκανῶν, ποιοτικῶς καὶ ποσοτικῶς, στοιχείων ἢ ὡς ἄνω τοπογραφικὴ πρόταση ἀποτελεῖ ἀπλὴ ὑπόθεση ἐργασίας ποὺ δύναται νὰ ἐπιβεβαιωθεί ἢ ἀπορριφθεῖ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει μελλοντικῶν εὐρημάτων.

The *oikos* of the trierarch Archedemos and the deme of Auridai:

Notes on a new Attic funerary monument

(Summary)

In 2007, a very tall funerary stele with a palmette and two rosettes in relief was discovered near the cemetery of Schistos, within the confines of the modern municipality of Perama. The inscribed stele was published in the *Archaiologikon Deltion* of 2009 by Mrs. Petritaki, who did not put forward any prosopographical identifications. Upon restoring the demotic of the two deceased as [A]ὐρίδης, I tentatively submit that the stele commemorated two members of an Athenian propertied family of the 4th cent. B.C. and that the first deceased, Archedemos son of Archippos of Auridai, should be identified as the trierarch Archedemos of *IG II² 1609*. Besides I suggest, very hesitantly, that the new stele can be used to place the tiny deme of Auridai, whose location has been hitherto unknown, in the area of Perama, across Salamis. My tentative identification tallies well with the extant scholarly consensus that Auridai belonged to the coastal *trittys* of the tribe Hippothontis and receives further corroboration from the etymological connection of the deme's name with the noun *αὔρα* (sea breeze).

12. Ἄς σημειωθεί ὅτι ἡ προαναφερθεῖσα τοποθέτηση τῶν Αὐριδῶν στὶς Ἐλευθερὲς ἀπὸ τὸν Lambert, ὅ.π. (σημ. 10), στηρίζεται ἐν πολλοῖς στὸν ἐτυμολογικὸ αὐτὸ συσχετισμό: "... Auridai might perhaps be sought in the (suitably *breezy*) area of Eleutherai."